

SYTUACJA IMIGRANTÓW NA HISZPAŃSKIM RYNKU PRACY

Mikołaj Stanek

Uniwersytet Complutense w Madrycie (Hiszpania)

WSTĘP

W ciągu niespełna dwóch dekad Hiszpania stała się jednym z krajów Unii Europejskiej o największym rocznym napływie cudzoziemców (Eurostat 2004). Tak intensywny napływ siły roboczej doprowadził do głębokich przeobrażeń struktury ekonomicznej Hiszpanii. Imigranci to bowiem wytwórcy dóbr i usług, konsumenci, płatnicy podatków i składek socjalnych, a także

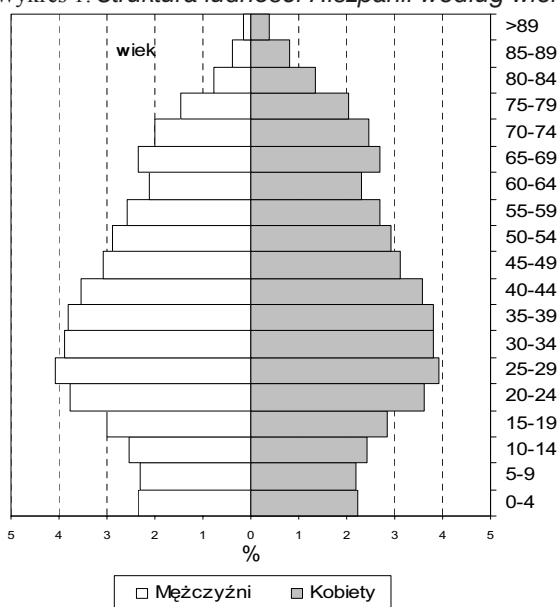
odbiorcy świadczeń. Imigracja wpływa więc na tempo rozwoju gospodarczego, kształtuje strukturę zatrudnienia i, w związku z tym, oddziałuje na warunki bytowe ludności rodzimej i napływającej. Wpływ imigracji na sytuację ekonomiczną i społeczną zależy od pozycji i roli zajmowanej przez napływających pracowników w strukturze zatrudnienia i w procesie produkcji dóbr i usług. W artykule omówione zostaną główne cechy napływu imigranckiej siły roboczej na hiszpań-

ski rynek pracy. Zbiorowość tą charakteryzuje młoda struktura demograficzna, wysokie wskaźniki aktywności zawodowej oraz duży odsetek osób przebywających i pracujących nielegalnie. Ważną cechą obecności imigrantów na hiszpańskim rynku pracy jest koncentracja w kilku zaledwie sektorach gospodarki.

IMIGRANCY W HISPANII W ŚWIETLE DANYCH DEMOGRAFICZNYCH

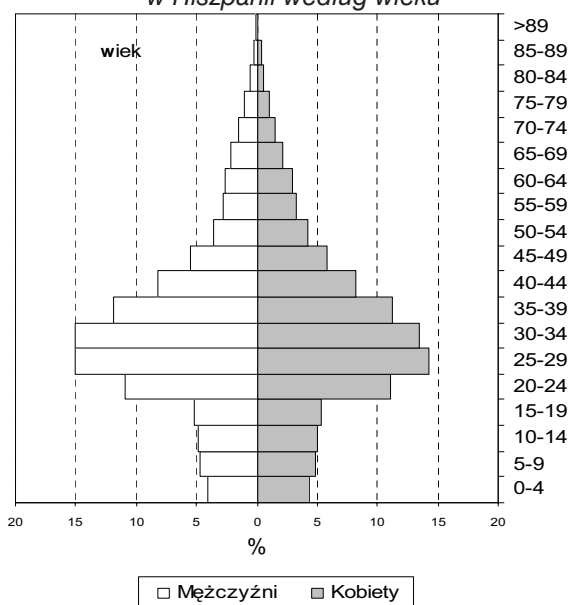
Według danych meldunkowych na początku 2005 r. w Hiszpanii przebywało około 2860 tys. imigrantów ekonomicznych¹. Stanowili oni około 6,5% ludności całego kraju. Niemal 87% tej populacji stanowią osoby w wieku poniżej 45 lat. Z demograficznego punktu widzenia zbiorowość tę określić można więc jako stosunkowo młodą. Zwłaszcza, gdy porównamy jej strukturę wieku z populacją Hiszpanów, gdzie tylko 59% osób znajduje się w tym przedziale wieku. Równocześnie prawie 82% populacji imigrantów to osoby w wieku produkcyjnym (16–64 lat) (Instituto Nacional de Estadística 2005).

Wykres 1. *Struktura ludności Hiszpanii według wieku*

Źródło: Opracowanie własne na podstawie (León 2005).

Wykres 2. *Struktura imigrantów ekonomicznych w Hiszpanii według wieku*

Źródło: Jak w wykresie 1.

Tak nieproporcjonalna struktura wieku wynika przede wszystkim z jeszcze stosunkowo krótkiej historii imigracji zarobkowych do Hiszpanii. Zostały one co prawda zainicjowane już w połowie lat 80., lecz ich intensyfikacja miała miejsce dopiero pod koniec lat dziewięćdziesiątych i wciąż nabiera na sile. Osoby decydujące się na emigrację do Hiszpanii pozostawiają przeważnie swą rodzinę w kraju pochodzenia w oczekiwaniu na rezultat tego przedsięwzięcia. Można więc z dużą dozą pewności stwierdzić, że przybierający na sile proces łączenia rodzin spowoduje w najbliższym okresie istotny wzrost ludności imigranckiej poniżej 16. roku życia i – choć w mniejszym stopniu – ludności w wieku podeszłym.

Według badań sondażowych przeszło 80% cudzoziemców w wieku produkcyjnym, pochodzących z krajów nierozwiniętych jest zawodowo aktywna (Cachón 2003a). Na podstawie tych szacunków można przyjąć, że na początku 2005 r. na hiszpańskim rynku pracy znajdowało się około 1900 tys. imigrantów (legalnych i nielegalnych) pracujących lub poszukujących pracy. Stanowiło to 10,2% ludności zawodowo aktywnej w Hiszpanii. Tak wysoki odsetek wynika nie tylko z młodej struktury wiekowej populacji imigrantów i wysokich wskaźników ich aktywności zawodowej, lecz również z procesów starzenia się populacji Hiszpanii oraz bardzo niskiego odsetka osób zawodowo aktywnych w tej populacji (52%). Starzenie się demograficzne ludności rodzimej, intensywność imigracji, młoda struktura wieku ludności napływającej oraz różnice w pod względem aktywności zawodowej między Hiszpanami a imigrantami sprawiają, że to ci ostatni stali się aktualnie głównym źródłem siły roboczej na hiszpańskim rynku pracy.

PROBLEM NIELEGALNOŚCI

Zbiorowość imigrantów w Hiszpanii charakteryzuje się, podobnie z resztą jak w innych krajach Europy Południowej, znacznym odsetkiem osób przebywających i pracujących nielegalnie (Reyneri 2001). Na początku 2005 r. w Hiszpanii było przeszło 1405 tys. obcokrajowców mieszkających w tym kraju bez odpowiednich pozwoleń. Stanowiło to około 49% wszystkich imigrantów z krajów nierozwiniętych.

Przyczyn tak dużych wskaźników nielegalności szukać należy w pierwszej kolejności w trudnościach z kontrolą granic. Wynikają one zarówno ze specyfiki usytuowania geograficznego Hiszpanii, jak i z problemów o charakterze technicznym i logistycznym. Chodzi tu w szczególności o koordynację działania między wieloma rodzajami służb policyjnych oraz niejasnymi podziałami ich kompetencji.

Utrzymywaniu się wysokich wskaźników nielegalności sprzyjają również uregulowania prawne. Pozwolenia na pobyt, które w pierwszych latach osiedlenia mają charakter okresowy, przedłużane są na podstawie ważnej umowy o pracę. Imigranci, którzy w chwili wygaśnięcia pozwolenia są bezrobotni, niemal automatycznie tracą prawo pobytu i są zobowiązani do opuszczenia Hiszpanii, co jednak rzadko kiedy następuje (Arango 2004).

Tak więc, wielu z imigrantów nielegalnych to osoby, które już miały pozwolenie na pobyt, lecz z powodu czasowego lub permanentnego braku zatrudnienia je straciły.

Do pobytu bez pozwolenia motywuje olbrzymia, bo obejmująca od 10% do 20% rynku pracy szara sfera zatrudnienia (Reyneri 2001). Przebywający w Hisz-

panii imigranci mają więc duże szanse znalezienia nielegalnego zatrudnienia, co z kolei pozwala im uzyskać środki do życia na marginesie jakichkolwiek uregulowań prawnych. Zachętą do pozostania w Hiszpanii są również przeprowadzane w kilkuletnich odstępach amnestie imigrantów nielegalnych. Umożliwiają one zarówno osobom, które utraciły prawo do pobytu, jak i tym, które nigdy nie były w jego posiadaniu, legalizację.

Wiosną 2005 r. została przeprowadzona amnestia nielegalnie pracujących imigrantów. Złożono wówczas około 700 tys. wniosków o legalizację pobytu. Równocześnie jednak służby graniczne odnotowały w tym okresie znaczne natężenie napływu obcokrajowców, zachęconych perspektywą szybkiego uzyskania pozwolenia na pobyt w Hiszpanii.

KONCENTRACJA IMIGRANCKIEJ SIŁY ROBOCZEJ I JEJ PRZYCZYNY

Ważną cechą hiszpańskiego rynku pracy jest znaczna koncentracja imigrantów w kilku zaledwie jego sektorach (Garrido, Toharia 2004). Również i pod tym względem Hiszpania nie różni się od innych krajów europejskich, zwłaszcza tych, które stały się celem migracji względnie niedawno – Włoch, Grecji czy Portugalii. Imigranci w Hiszpanii znajdują zatrudnienie przede

wszystkim w zawodach związanych z pomocą domową (sprzątanie, opieka nad dziećmi, chorymi i osobami starszymi, gotowanie itp.), w rolnictwie (zwłaszcza przy intensywnej produkcji owoców i warzyw w cieplarniach położonych na wybrzeżu Morza Śródziemnego), w budownictwie i pracach remontowych, w przemyśle turystycznym (hotelarstwo i gastronomia) oraz w sprzedaży detalicznej poza placówkami handlowymi (głównie handlu obnośnym). Według danych ze spisu powszechnego z 2001 r. przeszło 57% imigrantów ekonomicznych znajduje zatrudnienie w tych branżach. O koncentracji imigrantów świadczy również fakt, że tylko 22% zawodowo aktywnych Hiszpanów pracuje w wymienionych branżach.

Dysproporcje te stają się jeszcze wyraźniejsze, gdy porównamy procentowy udział obydwu zbiorowości w ogólnej liczbie zatrudnionych w każdym sektorze. Ponad jedna czwarta wszystkich osób zatrudnionych do prac domowych to imigranci. Decydującą większość stanowią w tym wypadku kobiety – ponad 97% wszystkich imigrantów zatrudnionych w tym sektorze. W przypadku rolnictwa i handlu obnośnego odsetek zatrudnionych imigrantów przekracza 10% dla każdej z tych branż. Z roku na rok wzrasta również odsetek imigrantów zatrudnionych w budownictwie oraz hotelarstwie i gastronomii.

Tabela 1. *Imigranci w hiszpańskiej strukturze zatrudnienia według branż*

Sektor zatrudnienia	Hiszpanie w ogólnej liczbie zatrudnionych w każdym sektorze (%)	Udział Hiszpanów w ogólnej liczbie zatrudnionych według sektorów (%)	Imigranci w ogólnej liczbie zatrudnionych w każdym sektorze (%)	Udział imigrantów w ogólnej liczbie zatrudnionych według sektorów (%)
Pomoc domowa	73,7	1,8	25,6	15,1
Sprzedaż detaliczna poza placówkami handlowymi	87,8	0,4	10,9	1,4
Produkcja i przetwórstwo rolne	89,4	4,2	10,1	11,9
Budownictwo i prace remontowe	92,4	9,2	6,9	17,0
Hotelarstwo i gastronomia	90,1	5,6	7,7	11,8
Pozostałe	97,2	78,8	2,1	42,9
Ogółem	x	100,0	x	100,0

Źródło: Opracowanie własne na hiszpańskiego Powszechnego Spisu Ludności i Mieszkań (Instituto Nacional de Estadística 2001).

Mimo pozornej różnorodności, branże, w których zatrudniani są imigranci, łączy wiele cech wspólnych. Produkcja dóbr lub usług we wspomnianych sektorach rynku opiera się w głównej mierze na wykonywaniu zadań pracochłonnych, niewymagających kwalifikacji, ale za to dużego wysiłku fizycznego i w większości przypadków trudnych do zastąpienia przez innowacyjne rozwiązania techniczne.

Co więcej, imigranci zajmują najniższe w skali ważności i odpowiedzialności stanowiska, a możliwości ich awansu zawodowego są bardzo ograniczone. W wielu przypadkach – zwłaszcza imigrantów z Ameryki Południowej i Europy Środkowo-Wschodniej – potencjał i jakość kapitału ludzkiego przekracza znacznie zadania wykonywane na stanowiskach pracy (Tornos, Aparicio, Fernández 2004).

Zauważyć należy, że do najgorszych pod względem warunków placowych i stabilności na hiszpańskim rynku pracy należą prace domowe. Co więcej, ograniczenia związane ze stereotypowym przypisaniem kobiet do tego rodzaju prac pozostawia imi-

grantkom bardzo małe możliwości wyboru przy poszukiwaniu zatrudnienia (Colectivo IOE 2002).

Kolejną cechą pracy w tych sektorach jest mała stabilność zatrudnienia. Większość kontraktów jest zawieranych na stosunkowo krótki okres. Przeszło 65% imigrantów jest zatrudnionych na podstawie umów na czas określony, podczas gdy odsetek Hiszpanów znajdujących się w takiej sytuacji nie przekracza 30% (Martinez 2004).

Coraz częściej imigranci są nakłaniani lub nawet zmuszani do pracy jako podwykonawcy, co zwalnia pracodawców od obowiązku opłacania składek ubezpieczeniowych i obniża koszty związane z zatrudnieniem i wymówieniami.

Branże, w których koncentrują się imigranci, wyróżniają się również dużym udziałem szarej strefy zatrudnienia. Wielu imigrantów jest zatrudnianych „na czarno”. Pracodawcy często omijają przepisy określające warunki zatrudnienia i wynagradzania, na przykład płacą niższe, od przewidzianych ustawowo, stawki za nadgodziny. Z racji trudnych warunków pra-

cy w tych branżach są one niekiedy określane jako „potrójne P”: penosos (ciężkie), precarios (niestabilne), peligrosos (niebezpieczne) (Arango 2004). Nie trzeba dodawać, że właśnie z tego powodu cieszą się one niskim uznaniem wśród ludności rodzimej.

Wymienione branże, a w szczególności budownictwo, usługi turystyczne i intensywne produkcje rolna, są od kilku dekad motorami rozwoju ekonomicznego Hiszpanii. Ich specyfika polega na tym, że wytwarzają produkty i usługi przede wszystkim do konsumpcji na rynku wewnętrznym (budownictwo, sektor turystyczny) lub przypisane do określonej lokalizacji (produkcja rolna). Nie jest więc możliwe przeniesienie produkcji do miejscowości i krajów, gdzie znalazłyby się zasoby do obsadzenia stanowisk; to pracownicy muszą przemieszczać się tam, gdzie znajdują się środki produkcji.

Badacze procesów migracyjnych w Hiszpanii wyjaśniają zjawisko koncentracji imigranckiej siły roboczej, odwołując się do teorii segmentacji rynku (por. Cachón 2003b; Carrasco 1999; Solé, Parella 2003). W świetle tej teorii koncentracja pracowników napływowych w kilku dziedzinach jest wynikiem funkcjonowania dwóch paralelnych rynków pracy: pierwotnego i wtórnego (por. Piore 1979). Są one zróżnicowane pod względem warunków pracy i zasad rządzących doborem siły roboczej.

Zatrudnienie na pierwotnym rynku pracy, obejmującym specjalistów i pracowników o wysokich kwalifikacjach, charakteryzuje się dużą stabilnością, wysokimi płacami, dogodnymi warunkami pracy i szansami awansu.

Zatrudnienie na rynku wtórnym cechuje się natomiast niskimi zarobkami, ciężkimi warunkami pracy, ograniczonymi możliwościami awansu i małą stabilnością. Powoduje to odpływ pracowników rodzimych z tych sektorów rynku pracy, co jednak nie prowadzi do wzrostu płac. Pracodawcy nie mogą bowiem dowolnie podwyższać płac dla zwiększenia zainteresowania zawodami o niższym uznaniu społecznym. Zwiększenie zarobków w jednym sektorze wywołuje bowiem naciski na wzrost płac w sektorach o wyższym prestiżu. Motywuje to przedsiębiorców do poszukiwania i zatrudniania mniej wymagającej siły roboczej – imigrantów.

Ekonomiczny w swej naturze proces segmentacji rynku nie jest jedyną przyczyną koncentracji imigranckiej siły roboczej w Hiszpanii. Na zjawiska te mają również wpływ przeobrażenia demograficzne i społeczne, których doświadczyła Hiszpania w ostatnich dekadach. Już pod koniec lat 70. ubiegłego wieku miał miejsce gwałtowny spadek rozrodczości. W ciągu niespełna dwóch dekad współczynnik dzietności zmniejszył się przeszło o połowę – z 2,78 dzieci przypadających na kobietę w 1975 r. do 1,18 dwadzieścia lat później². Konsekwencje tego zjawiska na rynku pracy stały się widoczne już w połowie lat 90., kiedy pierwsze pokolenia niższe demograficznie osiągnęły wiek produkcyjny. Na rynku pracy pojawiło się wtedy znacznie mniej młodych ludzi gotowych do podjęcia pracy.

Równocześnie z przeobrażeniami demograficznymi miały miejsce głębokie zmiany społeczne. Znacząco wzrósł poziom wykształcenia ludności Hiszpanii. O ile w połowie lat 80. odsetek absolwentów szkół wyższych nie przekraczał 5%, to na początku obecnego stulecia wynosi on prawie 19%. Podobny przyrost odnotowano w kategorii absolwentów szkół średnich

i technicznych, stanowiących obecnie 55% populacji (Cachón 2003b).

Kolejne pokolenia wchodzące na rynek pracy są nie tylko lepiej wykształcone, ale również posiadają wysokie i często niezaspokojone ambicje zawodowe i co za tym idzie – płacowe. Niechętnie zajmują miejsca pracy na stanowiskach i w zawodach, gdzie warunki pracy i wynagrodzenia nie odpowiadają ich oczekiwaniom.

Innym ważnym czynnikiem oddziałującym na zjawisko koncentracji imigranckiej siły roboczej jest polityka imigracyjna. Hiszpańskie uregulowania prawne dotyczące napływu i osiedlania się cudzoziemców są kształtowane przez dwie sprzeczne tendencje. Z jednej strony ustawodawcy i administracja zdają sobie sprawę z rosnącego zapotrzebowania na siłę roboczą, zwłaszcza w sektorach takich jak budownictwo, turystyka i produkcja rolna. Z drugiej jednak strony próby realizacji bardziej liberalnej polityki imigracyjnej przez kolejne hiszpańskie rządy są paraliżowane z obawy przed konfliktami społecznymi.

Istotne znaczenie mają też naciski ze strony Unii Europejskiej oraz państw członkowskich. Próba rozwiązania tego dylematu było wprowadzenie swoistego „ręcznego” zarządzania napływem siły roboczej. Imigrantów kieruje się do poszczególnych sektorów na podstawie informacji o zapotrzebowaniach na siłę roboczą. Działania te są koordynowane przez Krajowy Instytut Zatrudnienia (Instituto Nacional de Empleo).

Pozwolenia na pobyt i pracę są wydawane na podstawie zgłoszenia przez pracodawcę zapotrzebowania na zatrudnienie na określonym stanowisku³. Uzyskanie odpowiedniego zezwolenia jest możliwe dopiero po sprawdzeniu, czy w rejestrze bezrobotnych nie ma obywateli hiszpańskich zdolnych do zajęcia owego miejsca pracy. Pozwolenia te odnoszą się do określonej dziedziny działalności i zmiana tego profilu jest znacznie utrudniona. W związku z tym imigrant przypisany zostaje na dłuższy czas do określonego sektora działalności, co znacznie ogranicza jego mobilność zawodową.

ETNICYZACJA ZATRUDNIENIA I IMIGRANCI-PRZEDSIĘBIORCY

W ostatnim okresie zauważyć można powolny, lecz systematycznie nabierający na sile wzrost liczby firm zakładanych i prowadzonych przez samych imigrantów. Ten wymiar działalności ekonomicznej imigrantów jest jeszcze stosunkowo mało znany w Hiszpanii.

Można jednak już stwierdzić, że większość inicjatyw podejmowanych i prowadzonych przez imigrantów jest skierowana do rodaków (Cebrián, Bodega 2004). Powstają więc liczne etniczne bary, zakłady fryzjerskie, sklepy czy kafejki, w których można skorzystać z Internetu lub tanio zatelefonować. Niektóre przedsiębiorstwa są jednak zakładane z myślą o klientach bez względu na pochodzenie. Mowa tutaj przede wszystkim o małych firmach budowlanych i remontowych, firmach transportowych, hurtowniach, konfekcji i restauracjach (Beltran 2000).

Bez względu na pochodzenie etniczne klientów, cechą wspólną przedsiębiorstw zakładanych przez imigrantów jest zatrudnianie własnych krewnych lub członków sieci społecznych opartych na więziach przyjaźni lub ziomkostwa.

Jeszcze nie rozstrzygniętą pozostaje kwestia, czy aktywność przedsiębiorców imigranckich nabiera cech charakterystycznych dla enklaw etnicznych, to znaczy alternatywnego wobec dualnego rynku pracy

systemu zatrudnienia opartego na geograficznej koncentracji, samowystarczalności pod względem kapitału ludzkiego, finansowego i społecznego oraz specjalizacji produkcji (Portes Jensen 1989).

- ¹ Od 1996 r. z prawa do zameldowania mogą korzystać wszystkie osoby zamieszkujące w Hiszpanii niezależnie od ich sytuacji legalnej. W związku z tym statystyki meldunkowe można uznać za najbardziej wiarygodne – choć niepozbawione wad – źródło informacji na temat liczebności i głównych cech demograficznych zbiorowości imigranckiej w Hiszpanii.
- ² Od końca lat 90. można zaobserwować lekki wzrost liczby urodzeń. W 2003 r. dzietność w Hiszpanii osiągnęła poziom 1,29 – w głównej mierze dzięki rozrodności imigrantów (Delgado, Zamora 2004).
- ³ Pozwolenia na pracę mogą być przyznawane w trybie zwykłym, w ramach kwot rocznych oraz poprzez rekrutację robotników sezonowych. Tryb zwykły (*Régimen General*) przeznaczony jest dla cudzoziemców spoza Unii Europejskiej, którzy, aby otrzymać pozwolenie na pobyt, muszą dysponować wstępną umową o pracę i wizą wydaną w kraju pochodzenia. Kwoty roczne są środkiem komplementarnym, który nominalnie ma na celu rekrutację siły roboczej w krajach pochodzenia na wolne miejsca pracy. W praktyce jednak jest jednym ze sposobów legalizacji nielegalnych imigrantów już przebywających w Hiszpanii. Rekrutacje pracowników sezonowych są przeprowadzane w krajach pochodzenia na podstawie umów dwustronnych.

LITERATURA

- Arango J. (2004), *La población inmigrada en España*, „Economistas” nr 99.
- Beltran J. (2000), *La empresa familiar. Trabajo, redes sociales y familia en el colectivo chino*, „Ofrim suplementos” nr 6, s. 133–151.
- Cachón L. (2003a), *La inmigración en España: los desafíos de la construcción de una nueva sociedad*, „Migraciones” nr 14.
- Cachón, L. (2003b), *Inmigración y segmentación de los mercados de trabajo en España*, Fundación Centro de Estudios Andaluces, Cambridge.

SUMMARY

The paper analyses the issues raised by Spanish immigration from a labour market perspective. Several characteristics of economic migration to Spain are discussed. We observe that foreign population in Spain is demographically young, professionally active and characterised by high proportion of unauthorised migrants. Other important feature of immigration phenomena in Spain we highlight is a concentration of migrant workers in very few sectors of labour market which is due to the segmentation of labour market as well as social and demographic changes in last decades. In the last part of the article we discuss increasing phenomenon of ethnic entrepreneurship in Spain.

- Carrasco C. (1999), *Mercados de trabajo: los inmigrantes económicos*, MTAS, Madrid.
- Cebrián J., Bodega M. (2004) *La iniciativa empresarial del inmigrante*, „Economistas” nr 69.
- Colectivo IOE (2002), *Situación y problemática de las mujeres del tercer mundo que trabajan en España*, w: *La inmigración, una realidad en España*, Centro Pignatelli Zaragoza.
- Delgado M., Zamora P. (2004), *Españolas y extranjeras: su aportación a la fecundidad en España*, „Economistas” nr 99.
- Eurostat (2004), *First demographic estimates*, „Eurostat News Release” nr 9, January, Brussels.
- Garrido L., Toharia, L. (2004), *La situación laboral de los españoles y los extranjeros según la encuesta de la Población Activa*, „Economistas” nr 69.
- Instituto Nacional de Estadística (2001), *Censo de Población y Viviendas 2001*, Madrid, INE, http://www.ine.es/inebase/menu2_dem.htm.
- Instituto Nacional de Estadística (2005) *Avance del Padrón Municipal a 1 de enero de 2005. Datos provisionales*, Nota de Prensa INE, 27 de abril de 2005, <http://www.ine.es/prensa/np370.pdf>.
- León B. (2005), *La contribución demográfica de la inmigración: el caso de España*, „Cultura Política” nr 23.
- Martínez U. (2004), *Trabajadores invisibles. Precariedad, rotación y pobreza de la inmigración en España*, Catarata, Madrid.
- Piore M. (1979), *Birds of Passage. Migrant Labor and Industrial Societies*, University of Cambridge Press, Cambridge.
- Portes A., Jensen L. (1989), *What's is an Ethnic Enclave? The Case for Conceptual Clarity*, „American Sociological Review” nr 52.
- Reyneri E. (2001), *Migrants' Involvement in Irregular Employment in the Mediterranean Countries of the European Union*, „International Migration Papers” nr 41, Geneva.
- Solé C., Parella S. (2003), *The labour market and racial discrimination in Spain*, „Journal of Ethnic and Migration Studies” nr 29(1).
- Tornos A., Aparicio R., Fernández M. (2004), *El capital humano de la inmigración*, MTAS, Madrid.